

Szabó K. Attila

GYERTYÁNFFY ISTVÁN

(1834–1930)

a modern magyar pedagógiai gondolkodás úttörője

A hazai pedagógustársadalom túlnyomó többsége alig, vagy egyáltalán nem ismeri Gyertyánffy István nevét és munkásságát. Ez annál is sajnálatosabb, mert a Székelyföld szülöttje, itt végezte iskoláit, és innen indult el nagyívű pedagógiai pályája.

Nevének, gazdag életművének a felelevenítésére, az erdélyi magyar értelmiség köztudatába való bevitelére az utóbbi időben történtek dicséretes kezdeményezések: életpályáját iskolatörténeti kötet (*A székelykeresztúri Állami Tanítóképző története*), az *Udvarhelyi Híradó*ban megjelent cikk, tudományos konferencián előterjesztett tanulmány, Magyarországon a róla kiadott külön kötet (Droppánné Debreczeni Éva: *Gyertyánffy István*) ismertette; Székelykeresztúron – alulírott kezdeményezésére – utcát neveztek el róla. Mindezek által remélhetjük, fokozatosan elnyeri az őt megillető helyet az erdélyi magyar kultúrtörténetben.

Ehhez kívánunk hozzájárulni, amikor halálának 75. évfordulóján megemlékezünk róla.

*

Gyertyánffy István egy Székelyudvarhely közeli kis faluban, Tibódon látta meg a napvilágot 1834. december 25-én, Gyertyánffy Antal kereskedő és Kovács Cecília gyermekeként.

A rendkívül éles eszű és fogékony gyermekben nevelése folytán már korán felébredt az érdeklődés az ének, a zene, a történelem és a természettudományok iránt. Tanulmányait Brassóban, a Normalschule nevet viselő, német nyelvű iskolában kezdte, s miután 1840-ben Székelyudvarhelyre költöztek, édesanyja sógorának a támogatásával, 1844-től 1849-ig a megye egyik legtekintélyesebb földbirtokosának, Pálfi Dénesnek a fia mellett Tarcsafalván, Kovács Antal házi nevelő magántanulójaként folytatta. 1850–1853 között a székelyudvarhelyi Református Kollégiumnak volt tanulója, itt érettségizett 1853-ban. A középiskola befejezése után 1853-ban beiratkozott a kolozsvári orvos-sebészeti főiskolára, ahol a szaktudományok mellett önszorgalomból tovább gyarapította idegen nyelvi – német, francia – és zenei ismereteit. Három év után azonban bebizonyosodott, hogy érzékeny, gyenge idegzete nem bírja a boncolást és a korházi viszonyokat, ezért félbe kellett szakítania tanulmányait.

Életpályájának további alakulása szempontjából mégis fontosak a kolozsvári évek, ugyanis gyenge anyagi helyzete miatt, kapcsolatai révén egy művelt családnál sikerült segédtanítói állást vállalnia. Így került kapcsolatba az oktató-nevelő munkával. Segédtanítói élményei bizonyára döntő szerepet játszottak abban az elhatározásában, hogy pedagógusi pályára lépett. Ennek eredményeként 1856-ban édesanyja közbenjárására a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium tanárává nevezték ki. Itt 1869-ig dolgozott: német nyelvet, történelmet, zenét, szépiírást tanított. Különösen a zene terén ért el szép sikereket négyosztályos diákkórusával. A főgimnáziumban eltöltött tizenhárom év jó lehetőségeket biztosított a tapasztalatszerzésre, önmaga kipróbálására, a pedagógusi szárnybontogatására.

Életében a döntő fordulat 1869-ben következett be.

A kiegyezés után ugyanis Eötvös Józsefnek lehetősége nyílt arra, hogy megvalósítsa első – 1848–1849-es – vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején meghíusult tervét, miszerint „bármely vallású egyének pályázzanak közkieltségen történő két éves kiküldetésre poroszországi tanítóképezdekbe.” 1869-ben „intésére jó hírű tanárok s egyes, reményre jogosító fiatal jelöltek keresték fel a népiskolai nevelés klasszikus földjét, Svájcot, s aztán Németországot, hogy a Pestalozziak, Diesterwegek hazájában lelkesedésük mellé tanulmányt, tapasztalatot, belátást szerezzenek.” (*Vasárnapi Újság*. 1891/24. sz.) A „kiküldöttek” között volt Gyertyánffy István is. Tanulmányútja során az új iránt rendkívül fogékony Gyertyánffynak alkalma volt megismerni a korabeli Európa legkorszerűbb pedagógiai eszméit és azok legjelesebb svájci és németországi képviselőit. Különösen a fejlett svájci népoktatási rendszer szervezettsége, a nép-iskolák és a tanítóképzők Pestalozzi szelleme által áthatott derűs, dolgos légköre és bennük az oktatás-nevelés harmonikus egysége ragadta meg figyelmét. De alkalma nyílt arra is, hogy Berlinben, Drezdában és Gothában az európai élvonalhoz tartozó német tanítóképzést is tanulmányozza. Élményeiről, tapasztalatairól folyamatosan beszámolt a *Néptanítók Lapja* és a *Pesti Napló* („Levelek Svájcából”) hasábjain. Ezek a cikkek olyannyira felébresztették Eötvös érdeklődését és bizalmát személye iránt, hogy őt szándékozott kinevezni az 1869-ben megnyitandó budai „központi” tanítóképző igazgatójává. Gyertyánffy azonban egyelőre kitért a megüsztelő ajánlat elől, egyrészt azzal az indokkal, hogy külföldi kiküldetését a már említett németországi „tanító-

képezdek tanulmányozásával lehessen kiegészíteni”, másrészt meg azzal, hogy „nem éreztem magamban elég erőt, készséget arra, hogy egy ilyen központi tanítóképző szervezésének és igazgatásának nagy munkájára vállalkozzam” (Gyertyánffy István: *A Paedagogium*. Budapest, 1913. 5. o.).

1870 kora őszi külföldi tanulmányútjáról hazajöve nem tért vissza a székely-udvarhelyi gimnáziumba, hanem a megalakítandó székelykeresztúri Állami Tanító-képezde igazgatójává nevezte ki magát. Ebben a lépésben bizonyára elsősorban az a felismerés motiválta, hogy egy vidéki kisvárosban nyugodtabban kipróbálhatja a tanítóképzés reformjára irányuló elképzeléseit, és közben tapasztalatokra tehet szert nagyobb horderejű célok és feladatok megvalósítására. Az itt töltött 3 év igen hasznosnak bizonyult mind az új intézmény, mind pedig Gyertyánffy számára. Az iskola számára azért, mert az ő hozzáértésének és tehetségének köszönhetően a körülményekhez képest gyorsan áthidalva a kezdeti nehézségeket beindulhatott az oktató-nevelő munka, ön-maga számára pedig azért, mert a gyakorlatban szembesülhetett saját elképzelésével, amely alapján levonhatta első következtetéseit. Ezeket már 1872-ben kifejtette, és az iskola értesítőjében az 1870–71-es tanévről írt jelentéséhez csatolva közzétette. (*Jelentés a székelykeresztúri Állami Tanítóképezde első, azaz 1870–71-es tanévről*. Ezzel kapcsolatosan: *Emlékirat a magyar kir. állami tanítóképezdek reformja ügyében a székelykeresztúri Állami Tanítóképezde egyéves múltjából merített tapasztalatok nyomán*. Pest, 1872 – Aigner Lajos.)

Az Emlékiratot Szakál János *A magyar tanítóképzés története* (Budapest, 1934) című művében méltán tekinti a négy évfolyamú képzés előzményének, ugyanis benne Gyertyánffy erős érvekkel támasztja alá ennek szükségességét: „az a tantervi kívánalom miszerint a pedagógiai tárgyak már az első osztályban tanítandók és a tanulók 3 év alatt megfelelő elméleti szakképzésben és gyakorlati kiképzésben részesítendőek – a tanulók fiatal kora és hiányos előképzettsége miatt – illuzórikus. Éppen ezért, multhatatlanul megkívánatlik, hogy a tanítóképezdeinkben a 3 évi tanfolyam

4

évire

emeltessék.”

(i. m. 84. o.) A továbbiakban taglalja a négyéves képzés tartalmi, szervezeti, személyi, anyagi-tárgyi részleteit. A valóban korszerű magyar tanítóképzés eszméjének a csírája tehát itt, ebben az erdélyi kisvárosban hajtott ki.

A székelykeresztúri évek azért is jelentenek fontos állomást Gyertyánffy életében, mert itt kezdett elmélyültebben foglalkozni a népoktatás módszertani kérdéseivel.

Hogy milyen nagy figyelmet szentelt azoknak már kezdeti időkben is, azt az 1871. október 2-án felvett jegyzőkönyv is tanúsítja, mely szerint felszólította a tanárokat, hogy az előző évi tapasztalatok alapján tegyenek tankönyvajánlatokat. Ugyanebből a jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a gyakorlóiskola számára Nagy László-Rüegg: *Szemléltető oktatásra való vezérkönyvét, anyanyelvből pedig saját (!) Előgyakorlatok* című módszertani kézikönyvét ajánlja. Sajnos erről a munkájáról ez idáig említést sem tettek az ő munkásságát tárgyaló tanulmányok, sem pedig a pedagógiai lexikonok, amiből arra következtethetünk, hogy – ha az említett jegyzőkönyvben az ajánlott könyv szerzőjét illetően nem egyszerű elírásról van szó, ami viszont nehezen hihető, hiszen a jegyzőkönyvet igazgatóként Gyertyánffy is aláírta – neveléstörténet írásunk nem tud arról, hogy Gyertyánffynak egy ilyen munkája is volt. Az is lehet – sőt valószínű –, hogy csak belső használatra készült kézirat munkáról van szó, amelynek anyagából az oda illőket esetleg beépítette az 1873-ban Budapesten megjelent *A népiskola módszer-tana Dr. Dittes után* című munkájába. Gyertyánffy pedagógusi pályája folyamán először a keresztúri éve alatt került közvetlen kapcsolatba a magyar elemi iskolai oktatással, s talán ez volt az első arra irányuló próbálkozása, hogy konkrétan hozzájáruljon mód-szertanának korszerűsítéséhez. Megannyi nyitott kérdés, amelynek tisztázásával egy érdekes mozzanattal egészülhet(ne) ki a Gyertyánffyról alkotott kép.

Az itteni tevékenységével kapcsolatban még két figyelemreméltó tényt kell megemlítenünk. Az egyik: Gyertyánffy Emlékirata épp ennek az intézetnek „az egyéves múltjából merítette tapasztalatok nyomán született meg.” A másik: *A népiskola módszertana Dr. Dittes után* című – még önállóan írt – munkájának első kiadása 1873-ban jelent meg Budapesten. Sajnos nem ismerjük annak a pontos időpontját (hét, hónap), amikor a könyv kikerült a nyomdából. Azt viszont egy korábban már említett – általa saját kezűleg aláírt – jegyzőkönyv (1873. nov. 8.) tanúsítja, hogy 1873 november dereka tájáig Gyertyánffy a székelykeresztúri iskola igazgatója volt. Tehát az minden kétséget kizáró tény, hogy a munka első kiadásának kézírata itt készült el. Ebből arra következtethetünk, hogy újabb tapasztalatokkal gazdagodva, a csupán csak az anya-nyelv tanításának egyes kérdéseire szorítkozó *Előgyakorlatok* után szükségesnek látta, hogy egy átfogó, a maga korában korszerű népiskolai módszertankönyvet adjon a tanítók kezébe.

1873 őszi az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston elhatározta, hogy felmenti Gyertyánffyt keresztúri megbízatása alól és a budapesti „központi” tanítóképző igazgatójává nevezi ki. Gyertyánffy az újbóli meg-bízatus elöl már bizonyára nem is akart, de nem térhetett ki. A székelykeresztúri képezde igazgatójaként 1873. november 8-án írt alá utoljára jegyzőkönyvet, és még a hónap folyamán a budai – egészen pontosan a krisztinavárosi – képezde vezetőjétől, Kozma Józseftől átvette az intézet irányítását. Egy peremvidéki kisváros iskolájából az ország első számú „központi” tanítóképzőjének az élére állni! Micsoda kihívás! Biztosra vehető, hogy Gyertyánffy nagy vonalakban tisztában volt azzal, hogy új funkciójában milyen elvárásoknak kell megfelelnie – bár visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy meglepetések is érték (pl. csak Budapesten értesült arról, hogy

azon ősszel az intézményben a polgári iskolai tanítóképzés is beindult) –, mégis vállalta a feladatot. Vállalta, mert úgy látta, hogy ezáltal lehetősége nyílik arra, hogy magasabb szinten az egész magyar népoktatás javára gyümölcsöztesse tudását, tapasztalatait. A későbbi tények őt igazolták. Bár a dokumentumok tanúsága szerint elődjétől elég szomorú hagyatékot örökölt, az intézmény mégis rövid időn belül az ország első tanítóképzője lett. A központi tanügyi vezetés, személyesen Trefort Ágoston miniszter kétségtelen, hogy különös figyelmet tanúsított az intézmény iránt, mégis bizonyára igaza van Szakál Jánosnak, mikor azt írja, hogy „ezt a rangot nem helyzeti kiváltsága, hanem belső szervezete és élete biztosította, amit igazgatója Gyertyánffy István alkotott” (Szakál János: i. m. 81. o.).

Az itt kifejtett közel negyed százados (1873–1895) igazgatói tevékenysége alatt létrehozta és magas szintre emelte a „*Paedagogium*”-ot, amelyet túlzás nélkül Gyertyánffy fő alkotásának tekinthetünk.

A híres intézmény koncepciójának az eredetéről eléggé megoszlik az iskola-történészek véleménye. Valószínű, hogy ez esetben is valahol középen van az igazság: a *Paedagogium* koncepciójának a kialakulásában természetesen hatást gyakoroltak Gyertyánffyra a Nyugat-Európában – főképp Németországban és Svájcban, de Ausztriában is – a XVIII–XIX. századi nagy pedagógiai gondolkodók – Francke, Pestalozzi, Dittes – által létrehozott és már jól működő hasonló intézményekben (a berlini Seminárium, a bécsi *Paedagogium*) szerzett tapasztalatai is, de kétségtelen, hogy döntő szerepe a korabeli magyar közoktatásban kialakult objektív szükségletek és lehetőségek felismerésének volt. A *Paedagogium* épp ezért tudott a magyar tanító-képzés mintaintézménye lenni, mert Gyertyánffy nem egy, a magyarországitól lényegesen eltérő gazdasági-társadalmi-kulturális közegben működő intézménytípust másolt le, hanem annak bizonyos elveit, elemeit a konkrét magyar viszonyokhoz kreatívan adaptálva vette át és fejlesztette ki.

A *Pedagógium* – vagy ahogyan néha maga Gyertyánffy is nevezte „a nép-oktatás főiskolája” – „architecturájának” teljes kiépülése után a következő szervezeti elemekből állt:

1. állami népiskola – mint az állami népiskolai tanítóképző minta- és gyakorló-iskolája (6 oszt.);
2. állami tanítóképző – mely egyben a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorlóiskolája is volt (4 évf.);
3. állami polgári iskolai tanítóképző intézet minta- és gyakorlóiskolája (6 oszt.);
4. állami polgári tanítóképző intézet – egyben a tanítóképző intézeti tanári tan-folyam előkészítő iskolája (3 évf. – 5 szakcsoporttal);
5. tanítóképezdei tanári tanfolyam (2 éves).

A népoktatási intézetek valóságos komplexuma! Méltán állapíthatja meg büszkén megalkotója, hogy „aligha látszik Európa kultúrállamaiban hasonló iskola, mely az összes népoktatási intézeteket egy olyan organikus egészet képező kapcsolatban mutathatná fel, mint a miénk” (Gyertyánffy István: *A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene*. Budapest, 1882. 125. o.).

A *Pedagógium* hosszú időn át stimuláló „katalizátorként” kulcsszerepet játszott a magyar tanítóképzés továbbfejlesztésében.

Gyertyánffy István a *Pedagógium* igazgatójaként végzett igen sikeres irányító-szervező, oktató-nevelő tevékenységén kívül gazdag, szerteágazó pedagógiai szervező és szakíró munkásságot is kifejtett: 20 éven át (1878–1898) tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, 21 évig (1874–1895) szerkesztette a *Néptanítók Lapját*, több éven át elnöke volt a Polgári Iskolai Tanítók Országos Egyesületének, vezetője az Országos Tanszermúzeumnak, 1912-től a Magyar Pedagógiai Társaság tiszteletbeli tagja.

Pedagógiai írásainak tárgyát főképp a magyar népoktatásból és a tanító-képzésből merítette, de számos cikkében, tanulmányában, könyvében boncolgatja kora oktatásügyének más kérdéseit is: *Ellenzéki szellem az iskolában* (Budapest, 1876); *A nép-iskola módszertana* (Kiss Áronnal, Budapest, 1876); *Az Országos Tanszermúzeum a magyar népoktatás szolgálatában* (Budapest, 1895); *Levelek a feminizmus és köznevelés kérdésköréből* (Budapest, 1917) – hogy csak néhányat említsünk.

Műveiből mai szemmel nézve is egy korszerű szemléletű pedagógus rajzolódik ki. Pedagógiai gondolkodásának legfőbb vonása a „gyermekközpontúság”. Ebből kö-vetkezik a másik fontos alaptétele: a gyermeki lélek fejlődésmentének figyelembe-vétele a nevelésben. A nevelés-oktatás viszonyáról így vélekedett: „Követelnünk kell, hogy az oktatás egységes és összhangzó nevelésre vezessen” (Gyertyánffy István – Kiss Áron: *A népiskola módszertana*. Budapest, 1888. 19. o.) Az oktatás fogalmát nem korlátozza csupán az ismeretközlésre: „Az oktatás több mint pusztán tanítás. Tanítjuk az oktatás tárgyait, az ismereteket és készségeket; oktatjuk az oktatás alanyát, a tanulót. Az oktatás a tanuló erőinek határozott alakú s célú munkára kormányzása és irá-nyítása”. (i. m. 22. o.) A tanító és tanuló oktatási folyamatban való viszonyát így látja: „Az ismeretet, a tudományt nem kell készen adni a tanulónak, hanem arra ösztönözni és segíteni kell őt, hogy találja fel és sajátítsa el azt önjerején [...] Az önmunkásság a gyermekekkel mint élőlényvel vele született, az az ő természetének alapvonása, fejlődésének fő tényezője.” (*Néptanítók Lapja*. VIII. évf. 1895. 207. o.) „A sikert itt mindig azok fogják biztosítani, akik a nevelésben mentől inkább individualizálni lesznek képesek.” (i. m. 208. o.) Igaz, hogy ezekben a gondolatokban jól érezhetően a

XIX. század utolsó felében és a XX. század elején egyre jobban elterjedő új, „gyermek-központú” pedagógiai irányzatok alaptételei visszhangoznak, de ez mit sem von le az értékükből. Mintha csak egy mai modern didaktikai szöveget olvasnánk...

Bár Gyertyánffy István nem dolgozott ki eredeti, teljes pedagógiai rendszert, de kora leghaladóbb eszméi, irányzatai közül igényesen és határozott elvi meggyőződés alapján, a magyar népiskola adottságainak, sajátos helyzetének messzemenő szem előtt tartásával alakította ki a *tudományos pedagógiával* szemben az „élet, a gyakorlat” alkotó szellemű pedagógiai koncepcióját.

Elméleti és gyakorlati munkásságáért méltán tartja a magyar neveléstörténet nemcsak a korszerű tanítóképzés úttörőjeként, de a legkiválóbb magyar pedagógiai gondolkodók közt számon.

Felhasznált forrásmunkák:

Droppánné Debreczeni Éva: *Gyertyánffy István (1834–1930)*. Budapest, 2003, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

Dr. Magyarfalvi Lajos: Gyertyánffy István iskolaszervező tevékenysége. A Budai Pedagógium kialakulása. In Bihari J. – Nábrádi I. – Szőnyi T. – Vágó E. (szerk.): *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve 1869–1969*. Budapest, 1969.

Gyertyánffy István. In *Pedagógiai lexikon*. II. köt. (Főszerkesztő Nagy Sándor). Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

Szabó Kálmán Attila: *Gyertyánffy István (1834–1930), a modern magyar tanítóképzés úttörője, a székegykereszúri Állami Tanítóképző története*. Székelyudvarhely, 2000, Demaco nyomda.